

V. Savoniakaitė (sud.)

SAVAS IR KITAS ŠIUOLAIKINIAIS POŽIŪRIAIS /
CONTEMPORARY APPROACHES TO THE SELF
AND THE OTHER

Vilnius: LII leidykla, 2014, 444 p. iliustr.

ISBN 978-9955-847-80-9

BASIA NIKIFOROVA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

SAVAS IR KITAS TARP GLOBALAUS IR VIETINIO

The Self and the Other between Globality and Locality

SUMMARY

The notice contains a review and an analysis of the book “Contemporary Approaches to the Self and the Other”. The book is the result of the scientific program “The ‘Self’ and the ‘Other’ in Lithuania” conducted by the Lithuanian Institute of History. This book is an analysis of the anthropologic theory and social practices of the interaction between *Self* and *Other* at various stages of political and cultural development in Eastern Europe, especially Lithuania. The book is designed to identify a node of cultural, ethnographic and ethnological problems associated with the phenomenon of border identities. Analysis is through the prism of hermeneutical, phenomenological, structural, and functional methods. Approaches to the *Self* are changing along with important scientific and social actualities. The European integration processes have brought up many important and diverse questions and approaches to the alterity of science, society and culture, which this book successfully attempts to investigate. The book reveals the social and cultural mechanisms of opposition to *Self* and *Other*, as well as potential ways of rapprochement.

RAKTAŽODŽIAI: savas ir kitas, tapatybė, integracija, kultūrinė erdvė, etniškumas, simbolis, stereotipas.

KEY WORDS: “Self” and “Other”, cultural space, ethnicity, identity, integration, symbol, stereotype.

SANTRAUKA

Recenzijoje apžvelgiama ir analizuojama knyga *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, kuri yra Lietuvos istorijos instituto vykdytos mokslinės programos „Savas ir kitas Lietuvoje“ rezultatas. Ši knyga – tai antropologijos teorijos ir socialinių praktikų analizė, „savų“ ir „svetimų“ santykių istorija įvairiais Centrinės ir Rytų Europos, ypač Lietuvos, politinės ir kultūrinės raidos tarpsniais. Knygoje siekiama atrasti kultūrologinių, etnografinių ir etnologinių problemų, siejamų su tapatybės ribomis, mazgą; plėtojamose fenomenologinės ir struktūrinės-funkcinės prieigos, reiškiniai nagrinėjami per hermeneutinę prizmę. Požiūriai į savą kinta kartu su mokslo ir visuomenės aktualijomis. Europos integracijos procesai iškelė daugybę aktualių įvairiausių klausimų ir požiūrių dėl mokslo, visuomenės, kultūros keitimosi. Šioje knygoje tai sėkmingai nagrinėta. Knyga parodė opozicijos „savas ir kitas“ formavimosi mechanizmus ir potencialius suartėjimo kelius.

Kolektyvinės tapatybės kartu ir opozicijos „Savi / Kiti“ tyrimai XXI a. Europoje tampa ypač aktualūs. Tapatybė, pagrindinė sąvoka, apibrėžiama kaip riba tarp to, kas esu „aš“, ir to, ko nėra, t. y. kaip riba tarp „mūsų“ ir „jų“. Joano Scotto žodžiais, „tapatybės kuriamos ne laboratorijose ar auditorijose, bet konstruojamos per konkrečias socialines praktikas.“ Binarinis kaip opozicinis susidvejinimas visada apžvelgiamas tarsi „teigimo“ (Jurijus Lotmanas), „kūrimo“ (Edmundas Husserlis), „numanymo“ (Bernhardas Waldenfeldsas) kategorijos – *šis susidvejinimas iš esmės reiškia tarpusavio veiksmus, tarpusavio priklausomybę ir pastovų sąlytį su socialinėmis praktikomis.*

Knyga *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais* – tai socialinių praktikų analizė, „savų“ ir „svetimų“ santykių istorija įvairiais Centrinės ir Rytų Europos, ypač Lietuvos, politinės ir kultūrinės raidos tarpsniais. Knygoje siekiama atrasti kultūrologinių, etnografinių ir etnologinių problemų, siejamų su tapatybės ribomis, mazgą; plėtojamose fenomenologinės ir struktūrinės-funkcinės prieigos, reiškiniai nagrinėjami per hermeneutinę prizmę.

Martinus Heideggeris paskaitose apie „hermeneutinę tikrovę“, skirtose žmogaus „savianalizei“, teigia, kad pasaulis

žmogui duotas reikšmingumo „moduse“. Žmogus visada susijęs su pasauliu kaip su savo „gyvenimo pasauliu“ ir jo kritinė refleksija į Kitą apibūdinama būtent jo artimiausiu „gyvenimo pasauliu“. „Reikšmingumo modusus“ formuojasi iš vertybių sistemos, kurią nacija priima kaip „savą“, hierarchijos sistemoje suteikdama jai aukštesnį statusą palyginti su „Kitomis“ vertybėmis.

Knyga *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais* turi logišką ir pagrįstą struktūrą. Joje dėmesys krypsta į tokius svarbius komponentus kaip teritorijos, šeimos, kultūros ženklų bei simbolių, kalbos ir kito identifikacija. Hermeneutinis požiūris pagrindžiamas pirmojoje knygos dalyje „Antropologija ir etnologija“. Būtent šie tekstai leidžia apibrėžti ir pažinti metodologinius įvairių disciplinų teorinius požiūrius, jų savitumus ir galimybių ribas. Christianas Giordano savo straipsnyje parodo visą šio proceso permainingumą ir prieštaringumą. Vytis Čiubrinškas gilinasi į „tradicijos“ ir „tapatybės“ paradigmas etnologijoje. Analizuojamos „autentiškos“, „norminamosios“, „etninės“ kultūros sampratos; nagrinėjami tapatybės tyrimų ypatumai.

Vida Savoniakaitė tekste „Antropologija ir etnologija postmodenybėje“ at-

skleidžia, kaip kinta tradicinės etnologijos ir antropologijos disciplinų ribos bei požiūriai į *savą* ir *kitą*. Postmodernius požiūrius į „svetimą“ autorė lygina su naujaisiais Lietuvos mokslininkų tyrimais ir išvalgiai pastebi, kad gerąją prasme refleksyvumas tapo teorine perspektyva, o blogąją – fetišu. Ji pažymi „grįžimo į reliatyvizmą“ tendencijas, pačiais įvairiausiai tyrimų atvejais pasireiškiantį požiūrių pliuralizmą. Požiūrių pliuralizmas kartais keičia tarpdalykiškumo sampratą, o senosios mokslinių disciplinų ribos suyra. Nepaisant to, pliuralizmas ir individualizmas skatina konkurenciją mokslo žinių pasaulyje.

Skyrius „Europos tapatybių pažinimas“ skaitytoją supažindina su *sava* ir *kita* problemomis Europos ir artimiausių kaimynų – lenkų ir latvių – gyvenimo kontekstuose. Vladislavas B. Sotirovičius straipsnyje apie Europos Sąjungą ir europietišką tapatybę atskleidžia prieštaravimus tarp visos Europos tapatybės rėmėjų ir savitas tautines tapatybes palaikančiųjų požiūrių. Aptariama, ką reiškia Europos ribų plėtra įvairioms tapatybėms; nagrinėjami egzistuojantys visos Europos tapatybės modeliai. Atskleidžiami konstruktyvus požiūriai į Europą kaip netikėtų susidūrimų erdvę, kurioje iš naujo apibrėžiami ryšiai su kitais, savitumai. Nagrinėjamos „Europos kultūros“, „Europos kaip tautų šeimos“, „Europos piliečių“ arba „konstitucinio patriotizmo“ sąvokos.

Waldemaro Kuligowskio teigimu, tautiniai simboliai mobilizuoja žmones ir tautas pereinamaisiais laikotarpiais ir kovose. Rekonstruodamas tautos savidentifikacijos procesus, jis atskleidžia

tautų stereotipus apie kitas tautas. Rytų ir Centrinės Europos šalių tautų himnai vienija žmones, simboliškai reprezentuoja tautas, išreiškia patriotines vertybes ir tautinę tapatybę, tai – universalus ypatingumo ženklas. W. Kuligovskis tyrinėja nostalgiją ir nacionalinius simbolius, svarbius psichologinius tapatybės dėmenis, o Ilze Boldane – „stereotipus mūsų galvose“. Stereotipai, net jei jie yra tik meniniai vaizdai, gali turėti realių ir svarbių padarinių, apibrėžti žmonių požiūrį į grupę, kuriai taikyti stereotipai. Etniniai stereotipai ar autostereotipai, „mūsų“ grupės charakteristikos, ir heterostereotipai, „jų“, „kitų“, „keistuolių“ vertinimai, yra simbolinės ribos tarp „mūsų“ etnos ir „kitų“ etninių grupių, teigia I. Boldane. Stereotipus ji suvokia kaip žmonių sąmonėje susiformavusias tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis grupės tapatybes. Kalbėdama apie latviškus stereotipus, I. Boldane pabrėžia, kad jų tyrimais susidomėta XIX a. antrojoje pusėje kartu su nacionaliniu romantizmu, liberalizmo idėjomis, vėliau XX a. viduryje ir pabaigoje kartu su etninės tapatybės, etninių santykių ir panašiais tyrimais Latvijai atgavus nepriklausomybę. Ši autorė akivaizdžiai vardija aprašytų latviškų stereotipų ir lietuviškųjų panašumų.

Pasieniai, kuriuose visuomenės sąmonėje dominuoja dichotomija „mes“ ir „jie“, o „etnomitologija“ tampa lemiamu dvasiniu stimulu plėtotis ir siekti konstruoti ribas, jau seniai tapo tarpdalykinių tyrimų objektu. Skyrius „Etninės grupės paribiuose“ yra reikšmingas įvairių etninių grupių, pateikiančių save tarsi Savą ir Kitą kvintesencijos atodanga, atsisklei-

džiančia paribiuose. Šiuo požiūriu paribys tampa fenomenu, kai idealiai galima stebėti, kaip pasienio subjektas turi nacionalinės (religinės) daugumos ar mažumos statusą tam tikru istoriniu periodu. Knygos įvade V. Savoniakaitė pabrėžia, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos (Vilniaus krašto), kaip paribio teritorijų, visuomenės individų priešišku, atvirą *savo / svetimo* aštrumą socialiniame gyvenime autoriai nagrinėja istoriniu, lingvistiniu ir etnokultūriniu, psichologiniu bei socialiniu požiūriais. Vitalija Stravinskienė savo straipsnyje analizuoja lietuvių, lenkų ir rusų stereotipus ir nacionalinius konfliktus; agrarinės visuomenės migracijos padarinius žmonių santykiams, industrializacijos procesuose kintančias ir išliekančias vertybes.

Jurijus Unukovičius straipsnyje „Lietuvių įvaizdis Vilniaus krašto slavakalbių akimis“ nagrinėja tautinės mažumos ir tautinės daugumos požiūrį vienas į kitą. Kalba laikoma ryškiausiu kultūrą išskiriančiu ženklu, rodančiu pasienio gyventojų tarpusavio santykių įvairovę ir prieštarumą. Atskleidžiamos paradoksaliaos situacijos, kai slavakalbiai Vilniaus krašto gyventojai lietuvius laiko „kitais“ – žmonėmis, kurie dar ne tokie artimi, kad taptų „savieji“, bet nebe tokie tolimi, kad būtų „svetimieji“. Šis fenomenas gerai žinomas kai kurių Europos valstybių tyrimuose, ypač jis akivaizdus nagrinėjant JAV ir Meksikos pasienio pavyzdį.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene įdomiai atskleidžia individualias ir kolektyvines tapatumo žymes, parodydama, kaip paribio teritorija skirtingai formuoja individo tapatumus, daugeliu atvejų priklausančius nuo istorinių aplinkybių, politi-

kos procesų. Straipsnis įdomus harmoningu teorinio ir praktinio tyrimo deriniu. Analizuojama kalbos raiška, etninis muzikinis atliekamų dainų repertuaras, pateikiama daug turtingos vizualinės iliustracinės medžiagos.

Knygos dalyje „Tapatybė ir šeima“ tarsi savitoje laboratorijoje nagrinėjamas labai reikšmingas klausimas, kaip konstruojama ir priimama tapatybė bei tolerancija šeimoje. Parodomos labai sudėtingos vaikų asmenybės dviprasmybės problemos, kartu tapatybės mechanizmai mišriose šeimose. Taikliai nurodo Inga Zemblienė, sakydama, kad mišriose šeimose veikia vidiniai šeimos ir išoriniai kultūriniai-socialiniai faktoriai. Norus „keisti“ savo tapatybę autorė lygina su „situacine“ arba „chameleonine“ tapatybėmis, kuriose iš esmės glūdi visas kompleksas motyvų: racionalūs-pragmatiniai, ypač emocionalūs ar asmeniniai psichologiniai pasirinkimai bei sprendimai.

Rasa Paukštytė-Šaknienė straipsnyje „Šeimos samprata šių dienų miesto kultūroje: tarp tradicijos ir dabarties“ kelia hipotezę, kad kiekvienai kartai būdingas *savas* požiūris į tam tikras vertybes. Bandoma atsakyti į klausimą, ką šiandien vadiname šeima. Etnologiniu požiūriu tyrinėjami miesto gyventojai; atskleidžiami skirtingo amžiaus, lyties žmonių požiūriai į tradicinę ir dabartinę šeimą. Tapatybės suvokiamos kaip keitimasis.

„Ženklaai kultūrose“ – tai metaforiškas pavadinimas, leidžiantis aprėpti viename skyriuje labai skirtingas temas: „Sapnas kaip folklorinės kultūros tyrimų objektas: tarpdiscipliniškumo gelmės ir sekumos“, „Ribos tarp „savo“ ir „kito“ šių dienų karo aviacijoje“ ir „*Emic ir etic*

požiūrio aktualumas etnosemiologiniuose tautodailės tyrimuose“.

Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė atskleidžia tarpdalykiškumo gelmes ir sekumas. Kritiniu požiūriu savitas teorines folklorinės kultūros tyrinėtojų prieigas sapnų tyrimuose ji lygina su kaimyninių disciplinų darbais. Sapnas laikomas folklorinės atminties dalimi, kartu tai religijotyros, psichologijos, medicinos, antropologijos, filosofijos, kultūrologijos, literatūros, dailės ir kt. tyrimų objektas, tyrinėjamas plačiai, kartais eklektiškai, – šie tyrimai padeda antropologui susivokti savyje. Sapnai sietini su mitologinių įsivaizdavimų stereotipais, tas pačias tikėjimo vertybes ir praktikas palaikančios bendruomenės komunikacija ir tradicijomis. Kita vertus, sapnai siejami su individualia patirtimi, „patekti į svetimą sapną negalima“. Atskleidžiama tokia svarbi problema, kaip sapnai, būdami individualios patirties dalis, tampa bendruomenės komunikacijai pavaldžiu naratyvu ir kultūriniu tekstu, kartu tradiciniu stereotipu, atspindinčiu žmonių vertybių sistemą.

Arvydas Griškus analizuoja, kaip save identifikuoja lakūnai. Dėmesys kreipiamas į kolektyvinę lakūnų tapatybę per kultūrinę saviraišką, kontekstus, veikiančius lakūnų tapatumą. Vytautas Tumėnas plačiai nuo seno antropologijoje ir etnologijoje žinomus teorinius „emic“ ir „etic“ požiūrius nagrinėja remdamasis istoriografija ir tautodailės tyrimais, kartu parodo tapatybių Europoje simbolius.

Šiuo straipsniu ketinama parodyti, kaip reliatyviai reiškiasi požiūris iš vidaus ir iš šalies, subjektyvumas ir objektyvumas aiškinant konkrečius tradicinės kultūros simbolius dabartyje.

Skyrius „Mokslo kalbos“ sudarytas iš dviejų straipsnių – „Etnografija Lietuvoje: praktika ir (ar) teorija. XX a. tarpukario kontekstai“ ir „Mokslo kalbos: savi ar svetimi?“ Pirmojo teksto autorė Auksuolė Čepaitienė aptaria XX a. tarpukario Lietuvos etnografų ir etnologų darbus, kurie laikomi nepertraukiamų ir sistemingų etnografinių ir etnologinių tyrimų pradžia. Egidija Ramanauskaitė ir Rimas Vaišnys straipsnyje analizuoja šiuolaikišką teorinį požiūrį į tapatybę kaip keitimąsi. Autoriai pabrėžia, kad dinaminių sistemų teorija padeda atlikti individų elgesio lyginamąją analizę, kuri tam tikrais atvejais atrodo sudėtinga ir padeda atskleisti, kokiomis istorinėmis aplinkybėmis atsiranda svarbūs šiuolaikinės visuomenės pokyčiai ir reiškiniai.

Knyga *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais* – tai reikšmingas žingsnis, žengtas pirmyn moksliniuose „savų ir kitų“ tyrimuose. Šis tyrimas padeda giliau suvokti atskiro individo ir socialinės grupės kaip tokios būtį. Knyga parodė opozicijos „savas ir kitas“ formavimo/si mechanizmus ir potencialius suartėjimo kelius. Leidinyje derinama teorinė analizė ir istorinių bei šiuolaikinių realiųjų socialiniai tyrimai. Darbas savo turiniu ir dvasia kviečia formuoti žmonių santykiuose toleranciją ir pagarbą *kitoniškumui*.